

Unudulmaz ədəbiyyatşünas alim və milli təhsil fədaisi

Çağdaş dövrün ictimai-ədəbi fikir tarixində özünəməxsus yeri olan filologiya elmləri doktoru, professor, ədəbiyyatşünas-alim, tənqidçi, pedaqoq, yazıçı-publisist, ictimai xadim Xəlil Əlimirzəyev Azərbaycan ədəbiyyatı və mədəniyyətinə çoxşaxəli yaradıcılığı ilə öz töhfəsini vermişdir. Onun həyatı bütünlükdə öyrənmək, araşdırmaq, tədqiq etmək, yazıb-yaratmaq zəhməti ilə səciyyəvi xarakterə malik olmuşdur. Alimin həyat yolu, irsi Azərbaycan ədəbiyyatşünaslıq elminin, ədəbi tənqidin və bədii ədəbiyyatın inkişafına öz təsirini göstərmişdir. Bu mənada görkəmli elm xadiminin sənət taleyinə, daim axtarışda, yazıb-yaratmaqda keçən ömür yoluna nəzər yetirmək, əslində Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin böyük bir dövrünün inkişafı prosesini izləmək, öyrənmək baxımından maraq doğurur.

X.Əlimirzəyevin elmi, ədəbi fəaliyyətinə nəzər yetirdikdə qarşımızda böyük bir mənzərə açılır. Bu mənzərə onun ömür yolunu bütün əzəməti, aydınlığı ilə əks etdirən rəngləri, xarakterində zəruri olan dəyərləri, mənaları ifadə edən detallar, ştrixlərlə olduqca zəngindir. Yarım əsrdən də çox bir zamanda pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olan Xəlil müəllim əvvəl universitetin Azərbaycan dili və onun tədrisi metodikası kafedrasında rus bölmələrinə Azərbaycan dili fənnini tədris etmiş, bir qədər sonra pedaqoji fəaliyyətini Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi kafedrasında davam etdirmişdir.

Professor Xəlil Əlimirzəyev elmi-ədəbi təfəkkürünün bütün imkanlarından istifadə edərək ədəbiyyat taiximizin qaranlıq səhifələrinə, yaxud da az işlənmiş, yanlışlıqlara, qeyri-obyektiv yanaşmalara özünün ciddi araşdırmaları, tədqiqi ilə işıq salmış, bu sahələrdə sanbalı, ideya-məzmunu ilə mükəmməl olan onlarca monoqrafiya və kitabların, 500-dən çox elmi-publisistik məqalənin müəllifi olmuşdur.

X.Əlimirzəyev 1932-ci ilin şaxtalı, sazaqlı bir qış günündə Qutqaşen (indiki Qəbələ) rayonunun Qəmərvan kəndində doğulmuşdur. Orta məktəbi bitirdikdən sonra təhsilini davam etdirməkdən ötrü Bakıya üz tutmuş, əvvəl Bakı Dəmiryol Texnikumunda, sonra isə Azərbaycan Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsində (1951-1956) təhsil almışdır. Bir neçə il Qəmərvanda və qonşu kənddə müəllim, tədris hissə müdiri işlədikdən sonra doğma elm ocağına, məbədgah sandığı universitetə qayıtmış, 1960-cı ildə aspiranturaya qəbul olunmuşdur. 1964-cü ildə "Cəlil Məmmədquluzadənin ədəbi-tənqidi görüşləri" mövzusunda namizədlik dissertasiyasını müdafiə etmiş, 1972-ci ilə qədər Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi kafedrasında baş müəllim, daha sonra dosent vəzifəsində işləmişdir. Elə həmin ildə "Cəlil Məmmədquluzadənin dramaturgiyası" mövzusunda doktorluq müdafiə etmişdir. Bu illər ərzində Xəlil müəllim ədəbiyyatşünaslığın, ədəbi tənqidin ciddi problemlərini araşdırılması və tədqiqi ilə bir alim olaraq ciddi məşğul olmuşdur.

Onu da xatırladaq ki, Xəlil müəllimin hər iki dissertasiyasının elmi rəhbəri onlarca elm, mədəniyyət xadimlərinin həyat yoluna işıq salan, onların yetişməsinə, çığırından geniş yola çıxmalarına böyük zəhmət sərf edən, Azərbaycan ədəbiyyatı

tarixinin elmi-nəzəri problemlərinin tədqiqinə bir ömür sərf edən ədəbiyyatşünas-alim, yazıçı Mir Cəlal Paşayev olmuşdur. 1974-cü ildən isə ustadının rəhbərlik etdiyi, sonralar adını daşdığı Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi kafedrasının professoru kimi çalışmışdır. Beləliklə, professor Xəlil Əlimirzəyevin bütün pedaqoji fəaliyyəti Bakı Dövlət Universiteti ilə bağlı olmuşdur. O, uzun illər Azərbaycan ədəbiyyatı tarixindən, "Ədəbiyyatşünaslığın əsasları" və "Ədəbiyyat nəzəriyyəsi" fənlərindən mühazirələr oxumuş, seminar məşğələlər aparmışdır. Bu gün respublikamızın müxtəlif tədris ocaqlarında, ictimai həyatımızın bir çox sahələrində çalışan yüzlərcə ziyalı kadrlar məhz Xəlil Əlimirzəyev məktəbinin müdavimləri olmuşlar.

Bir haşiyə. 1971-1975-ci illərdə Bakı Dövlət Universitetinin jurnalistika fakültəsində təhsil aldığım illəri xatırlayıram. O zaman Xəlil müəllim bizə "XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi" fənnindən dərs deyirdi. M.Ə.Sabirin, C.Məmmədquluzadənin həyat və yaradıcılığını, "Molla Nəsrəddin" ədəbi məktəbinin səbatlı nümayəndələrini olduqca maraqlı, zəngin ədəbi faktlara tədris edirdi. Özü də hər birinin yaradıcılığından nümunələri əzbər söyləməklə bu sənətkarların ədəbi irsinə böyük marağımızı, sevgimizi yaradırdı. Xəlil müəllim gözəl, səlis nitqi, ürəyəyatan təmiz, qüvvətli səsi-diksiyası, mehriban, nüfuzedici baxışları, erudisiyası, bütün bunların fonunda hər bir tələbəyə özəl bir qayğıkeşliklə yanaşması ilə hörmət və ehtiramımızı qazanmışdı...

Xəlil Əlimirzəyev həqiqət işığına, haqqa, ədalətə tapınmış görkəmli ziyalı idi. Xalq üçün, sənət üçün çalışmaq, onun tədqiqi sahəsində əziyyətlərə qatlaşıaraq müxtəlif dövrlərin ədəbi səhifələrini, onların dövrünü, yaratdığı əsərləri tədqiq etməkdə və ədəbiyyat tariximizin yaddaşına ötürməkdə X.Əlimirzəyevin xidmətləri böyükdür. 1975-ci ildə çap olunmuş ilk kitabı "Ədəbi qeydlər"dən sonra ardınca nəşr olunan "Problemlər və xarakterlər dramaturgiyası" (1979), "Bədii həqiqət uğrunda" (1984), "Cəlil Məmmədquluzadənin ədəbi-tənqidi görüşləri" (1991), "Dramaturgiyamızda ideal və qəhrəman" (1995), "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanında şəxsiyyət və cəmiyyət problemi" (2000), "Siyasət və əxlaq" (2000), "Nizami Gəncəvinin insan konsepsiyası" (2001), "Dramaturgiya, teatr və səhnə sənəti" (2004), "M.F.Axundovun ideal və sənət dünyası" (2007), "Mənəvi borc" (Mir Cəlal haqqında xatirələr, 2008, 2014 (təkmilləşdirilmiş ikinci nəşr), "Dahi sənətkar, böyük vətəndaş" (2010), iki cildlə "Klassiklərimizin ideal və poetik sənət dünyası" (2009-2010), "Ədəbi-tənqidi məqalələr" (1960-1980-ci illər), (2011), "Ədəbiyyatşünaslığın elmi-nəzəri əsasları" (2011) kimi monoqrafiya, dərsliklər Xəlil Əlimirzəyevin istedadı, zəhməti sayəsində yaradıcılıq axtarışlarının məhsuludur.

Xəlil müəllim ilk gəncliyindən bədii yaradıcılıqla da məşğul olmuşdur. O, 1955-ci ildə ədəbi aləmə "Peşmançılıq" hekayəsi ilə gəlmiş, sonralar da humanizm, mənəvi saflıq, əxlaqi dəyərlər aşılayan nəsr əsərləri, pyeslər yazmışdır. Göründüyü kimi, Xəlil Əlimirzəyev elmi, pedaqoji çalışmaları ilə yanaşı, bədii yaradıcılığı da elmi-ədəbi fəaliyyətinin qoşa qanadı olaraq yüksək sənətkarlıqla aparmışdır. Onun "Səadət sorağında" pyesi Akademik Dram Teatrında, "Daşa dönmüş üreklər" əsəri Bələdiyyə Teatrında tamaşaya qoyulmuşdur. Povest, hekayə, pyeslərindən ibarət seçilmiş əsərləri "Bələdçi" (2008) və "Qarabağ harayı və ruhların üsyanı" (2015) adlı kitablarında toplanmışdır. Lakin o hər şeydən əvvəl ədəbiyyat tariximizin yorulmaz tədqiqatçısı, nəzəriyyəçi, maarfçi idi. Xalqın inkişafını,

milli yüksəlişini elmdə, təhsildə görən ziyalı ana dilimizin saflığı uğrunda ideoloji mübarizə aparmışdır. Xəlil Əlimirzəyev bir ziyalı, vətəndaş olaraq ictimai həyatda da böyük bacarıq və səylə fəaliyyət göstərmiş, xalqın milli azadlıq hərəkatının mərkəzində olmuş, gənclərimizi torpağa, yurda məhəbbət ruhunda tərbiyə etmiş, onların vətənpərvərlik duyğularının formalaşmasına çalışmışdır. Xəlil müəllim 2003-cü ildə yaradılmış və bir neçə il fəaliyyət göstərmiş "AMAL" Ziyalı Hərəkatının sədri olmuşdur.

C.Məmmədquluzadənin həyatı, dövrü, mühitinin, ədəbi-ictimai, publisistik fəaliyyətinin geniş, hərtərəfli tədqiqinə həsr olunmuş "Dahi sənətkar, böyük vətəndaş" (2010) əsəri ideya və mündəricəsilə mükəmməl olduğundan hələ neçə nəslin bu dahi sənətkarı öyrənmək, tanımaq, əsərlərinin mənəvi-əxlaqi zənginliyini dərk etməkdə bir mənbə olacaqdır. Monoqrafiyanın tələb etdiyi prinsiplər — mövzunun aktuallığı, tarixilik və müasirlik nöqtəyi-nəzərdən tədqiqi, ədəbi tənqidin bütün ölçüləri, nəzəri-estetik əsaslarla izlənilməsi sənətkarlıqla işlənmişdir.

Onun "Dahi sənətkar, böyük vətəndaş" monoqrafiyasını C.Məmmədquluzadə dünyasını onayın hesab etmək doğru olar. Bu əsərdə C.Məmmədquluzadə şəxsiyyəti, onun dövrü, əsərlərinin ideya və mündəricəsi, ictimai-ədəbi mühiti həyat gerçəkliklərinin timsalında sanki bir zərgər dəqiqliyi ilə incələnməmişdir. Burdan aydın olur ki, müəllif Mirzə Cəlili dərindən öyrənmiş, dərk etmiş və bundan sonra onu böyük məhəbbətlə, həqiqət işığında, sözün ali mərtəbəsində ədəbiyyatşünaslıq elminə, geniş ictimaiyyətə təqdim etmişdir. X.Əlimirzəyev bütün əsərlərinə ciddi məsuliyyət və maraqla yanaşmış, onları valideynin övladına göstərdiyi qayğı və məhəbbəti timsalında ərsəyə gətirmişdir. Bu mənada unudulmaz müəllimimizin "Ədəbi-tənqidi məqalələr" (1960-1980-ci illər) əsəri də müəllifin özgür baxışlarından doğan fikri, məziyyətləri ilə diqqəti cəlb edir. Bu da ondan irəli gəlir ki, Xəlil müəllim bütün zamanlarda ədəbi prosesi ardıcıl olaraq, həm də diqqətlə izləmiş, yeni yaranan əsərlər haqqında, ədəbiyyatımızın inkişafı mərhələlərinin tədqiqi, onların ictimai həyatımıza, cəmiyyətə təsirini, işıqlandırması, özünün elmi-nəzəri mühazirələrini icmallar, rəylər formasında bildirmişdir.

X.Əlimirzəyevin bir çox əsərləri içərisində özünəməxsus yeri olan "Mənəvi borc" kitabı böyük ehtiramın, qədirdanlığın ifadəsi olaraq elmdə və ədəbi mühitdə yetişməsi və inkişafında böyük rolunu oynayan müəllimi professor Mir Cəlil Paşayevin əziz xatirəsinə həsr olunmuşdur. O, ustadı, müəllimi Mir Cəlil Paşayevin xarakterini bir neçə istiqamətdən açmaqla, onun həqiqi cizgilərinin ifadəsi olan parlaq obrazını yaratmışdır: "Mir Cəlil müəllim məni dəfələrlə həyatın bataqlıqlarından çıxarıb. Çox işdə arxam, dayağım olub. Həmişə onun isti nəfəsini hiss etmişəm, amma bütün bunların əvəzində bir dəfə də olsun, ona təşəkkür etməyə, minnətdarlığımı çatdırmağa imkan verməyib. Etdiyi yaxşılıqları, göstərdiyi hamilik yardımını da özünün müəllimlik və böyüklük borcu hesab edib". Onun dediyi bu fikirlərdə yaxşılığı, sədaqəti, düzlüyü qiymətləndirən müdrik bir kişinin mərdanə hərəkatına, xeyirxahlığına, çətin anlarda sinəsini qabağa verib onu müdafiə edən, yetirməsinə arxa duran müəlliminə, ustadına ehtiramın aydın ifadəsi duyulur.

"M.F.Axundovun ideal və sənət dünyası" əsəri mövzunun dərinliyi, ədəbiyyatşünas alimin tədqiqatlarının ciddi xarakteri ilə diqqəti cəlb edir. Xəlil müəllim hər zaman sənətin çətin yolları ilə getmiş, ədəbiyyat tarixində az araşdırılmış, ələlxüsus da dərk olunması, qavranılması çətin, mürəkkəb olan mövzuları işləmişdir. Mo-

noqrafiyada "M.F.Axundovun şəxsiyyəti və ictimai-estetik amalı", "Ədəbi-tənqidi görüşləri", "M.F.Axundovun bədii yaradıcılığı", "Şeirləri", "Dramaturgiyası", "Bədii nəsr", "M.F.Axundovun ictimai-fəlsəfi baxışları" bölmələrinin hər biri böyük Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin görkəmli şəxsiyyəti haqqında tədqiqatçı-alimin özünəqədərki və özündən sonra deyilməmiş, yazılmış fikirlərin, ictimai-ədəbi baxışların məzmun-mündəricəsindən sənət dünyasını ən xırda, vacib elementləri ilə açmasına yönələn fərqli düşüncəsi, tədqiq üslubu, elmi yeniliyi və bir çox xüsusiyyətləri ilə özünəməxsusluq kəsb edir.

Teatr tamaşalarının həyatımıza təsiri, ibrətamizliyi, onun mənəvi-əxlaqi dəyərlərə söykənən ideyası bir ziyalı kimi onu hər zaman düşündürmüşdür. "Dramaturgiya, teatr və sənət əsəri" bu mənada Xəlil Əlimirzəyevin ədəbi tənqid sahəsindəki fəaliyyətinin bir mükəmməl nümunəsidir. Monoqrafiyada mövzuya mükəmməlik gətirən C.Məmmədquluzadə, Ə.Haqverdiyev, İlyas Əfəndiyev dramaturgiyasının janr xüsusiyyətləri, əsərlərinin sənətkarlıq meyarını araşdıraraq təhlil edilməsi mövzunun ideya və məramını aydın şəkildə ifadə edir. Müəllifin müxtəlif illərdə dramaturqların teatrımızın səhnəsində tamaşaya qoyulmuş əsərlərini təhlil süzgəcindən keçirərək xarakterizə etməsi isə cəmiyyətdə ictimai baxışın yenilənməsi prosesinə öz təsirini göstərir...

Bir qədər əvvəldə onun bədii yaradıcılıqla gənclik dövründən məşğul olduğunu xatırlatmış, "Bələdçi" kitabının adını çəkmişdik. Mən bu əsərləri bir oxucu kimi, həm də ədəbiyyatşünas baxışları ilə nəzərdən keçirdikcə, onun insanın mənəvi aləmini açan, bütün xarakterini təqdim edən yazıçı səriştəsinə, onu duymaq, anlamaq fəhminə sadəcə heyret etdim. Xəlil müəllim, bəlkə də həyatı boyu yazıçılıq iddiasında olmamışdır. Amma və lakin... bu əsərlər mürəkkəb və bir-birinə bənzəməyən insanların xarakterini açıb göstərmək, bulanlıq fikirləri həyat gerçəkliklərinin, gözənilməz hadisələrin fonunda durulduqca saflaşdırmaq, insanlığa xas olan ümdə keyfiyyətləri obrazların təbiətində, həyat tərzində verə bilmək bacarığı, çətin məqamlarında hər kəsi özünəinamı, qətiyyətli olmaq məqsədilə tərbiyələndirmək, ülvı hissləri, məhəbbəti təbii formada işləyə bilmək bacarığını da meydana qoyur — budur Xəlil Əlimirzəyevin yazıçı sənətkarlığı! "Peşmançılıq", "Məhəbbət sınağında", "İztirabın sonu", "Qoşa məzar" bu fikirlərin təcəssümü ilə zəngindir. Onun bədii nəsrində "Şöhrətovun yuxusu", "Ehtiyatzadə" kimi satirik hekayələrin də özünəməxsus yeri var. Bunlar da heç şübhəsiz, həyatda neqativ hallara, şöhrətpərəstlik, özünəvurğunluq kimi mənfi hallara qarşı münasibət sərgiləməklə, bəzi tipləri vəzifəpərəstlik xəstəliyindən qurtarmaq, insanları tərbiyə etmək məqsədindən doğmuşdur.

Ümumiyyətlə, xalq üçün, sənət üçün çalışmaq, ədəbiyyatın elmi-nəzəri problemlərini araşdırmaq müxtəlif dövrlərin ədəbi səhifələrini, onların yaratdığı əsərləri tədqiq etməkdə və ədəbiyyat tariximizin yaddaşına ötürməkdə X.Əlimirzəyevin xidmətləri böyükdür. Burdan o da aydın olur ki, Xəlil müəllim uzun illər təkcə ədəbiyyat tarixini deyil, ümumən haqqında bəhs etdiyi ədəbi şəxsiyyətlərin taleyini yazmışdır. Bu mənada həyatının böyük bir hissəsi, ömrünün əsas məqamları ədəbiyyatşünaslığın, ədəbi tənqidin inkişafı prosesi ilə bağlı olmuş, bütün bunlar bir növ sənətkarın özünün də tale yazısına çevrilmişdir. Xəlil müəllim bu tale yazısını sevrək, ədəbi zəhmətlərə qatlaşıaraq, həm də vicdanla yaşamışdır...

Şəfəq NASİR,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
"Respublika".